

Az egész grammatikalizációja
— **Mi a furcsa és mi a szabályos** —
Bende-Farkas Ágnes NyTI

1 Elöljáróban

Erdélyben, a csángóknál: *az egészen* a *mind*, *mindnyájan*, *az összesen* szinonimájaként.

(1) Megérkeztünk **az egészen**.

Iskolázott erdélyi beszélők elítélik az (1)-hez hasonló megnyilatkozásokat.

Ehelyett: *az egészen* egy ‘legitim’, több nyelvben adatolt grammatikalizációs folyamat előrehaladott stádiumát jellemzi.

Az *-n* képző számnevekhez, determinánsokhoz járul:

- (2)
- a. Hárman, négyen, ...
 - b. Sokan, kevesen, néhányan, a legtöbben, ...
 - c. Valamennyien, az egészen (E), az összesen (E)

⇒ Ahhoz, hogy az *-n* képzőt felvehesse, (*az*) *egész*-nek determinánsként kellett újraértelmeződnie. Méghozzá megszámlálható főnévi kifejezésekkel (is) kombinálódó determinánsként.

- (3)
- a. **Az egész** ménes
 - b. **Az egész** ló/lovak
 - c. **Az egész-en**

Mit mutatnak az adatok? (A kódexektől a XX-XXI. sz. erdélyi, csángó adatokig)

1. Valóban, a XVII. századtól adatoltak *az egész* + megszámlálható főnév szerkezetek. (Mai meglétük: meglepetések, csavarok.)
2. A HATÁROZÓSZÓK szerepe *az egész* grammatikalizációjában.
 - (a) Az ómagyar kori *mind* helyett (térbeli, időbeli, skaláris, eseményjelölő kifejezésekkel).
 - (b) (*Az*) *egész*+Adv.Sfx. ‘tárgyorientált’ olvasatai.

Tanulság: a következményreláció (IGEN!!!!) jelentősége a diakrónia/a dialektális váltokozás számára.

- (4) a. A fiúk (együttes erővel) felvitték a zongorát az emeletre
b. $\not\models$ János felvitte a zongorát az emeletre
c. \rightsquigarrow János **kivette a részét** a zongora felcipeléséből.
Dowty: SUBentailments.
- (5) a. **Az egész** kísérletes osztály a menzán ebédel
b. Nevet **az egész** osztály \models
Az osztály minden (jelenlevő) tagja nevet
- (6) (A menyem) **az egész** rokonságtól kért **egy-egy** videót
Minden rokontól kért egy(-egy) videót.
- (7) Vagyonodat **egészen** szétesztád
 \models **Egész** vagyonodat szétesztád

Átértelmezés a színpalak mögött:

- (8) a. Kimostam **az egész** ruhát \triangleright ruhamennyiséget
b. Felraktuk **az egész** murkot a szekérre
murok (sárgarépa): 1 vagy több sárgarépa \triangleright répa-mennyiség

2 *Az egészen*: XX–XXI. századi adatok

Forrás: internet. Fontos: a találatok többsége **idézet**. Ami nem idézet: iskolázott, de nem a ‘sztenderd’ erdélyi köznyelvet (bármi is legyen az) beszélők írása.

- (9) Amikor Brassóba értünk, harminc–negyven fős csapat lettünk. ...Este a szentgyörgyi vonaton egy fülkében ültünk **az egészen**.
(Gergely Edó blogja, edo.transindex.ro, 2012. május 3)
- (10) “Olyan jó érzés, hogy **az egészen** együtt vagyunk!” súgta oda egy távolabbról érkező munkatárs
(ünnepség egy oklándi intézmény valamennyi volt és jelenlegi alkalmazottjával; szekelyhon.ro, 2015. okt. 26.)

► NB Sokszorosan alulspecifikált kakukktojás:

- (11) Először átlátsz egy szitán, utána kettőn, majd hármon, s azután **az egészen**.
(uh.ro 2016. május 16; Csedő/Bunta)
- (12) Nagyon kellemes volt, hogy **az egészen** ott voltunk együtt, mint egy nagy család. (Tamási Delinke, Unitárius Közlöny 2013/5)

- (13) a csapat két részbe[sic!] ért fel Kolozsvárra, egyik fele vonattal, másik fele busszal. De a lényeg, hogy időben ott voltunk **az egészen** az indulásnál.
(webeu.ro, A-PRO-K egyesület, diákcsoportok EP-beli látogatása; ismeretlen elbeszélő.)

► NB: Felvidéki példa:

- (14) Nagymama oszt visszajött karácsonykor is, itt ültünk **az egészen**. (L. Juhász 2002, 160. o.)
- (15) mindenki egyforma volt, ugyanúgy tudtunk érvényesülni **az egészen** (Richard Barabas, id.; okcenter.ro, Szovátai tábor . . . , 2015. nov. 28–dec. 1)
- (16) Ez az egyetlen kormány, ami összehozta a magyarokat ebbe a nagyvilágba, hogy egy helyre tartozzunk **az egészen**. (Tófalvi Éva szavai, borbolycsaba.ro)
- (17) Nem szokott összejönni a nagycsalád, de otthon apuékkel mindent [megnézünk a TV-ben], olimpiát, világbajnokságokat. Sorba leülünk **az egészen**, mint a moziban. (uh.ro, Bálint Noémi ifisportoló, 2017. aug. 2)
- (18) [Fodor Sándor mostohaapja] “azt mondta na, mi itt, itt vagyunk **az egészen**. Itt van mostohaapád, Jani bátyád, és . . .itt vagy te is, . . .”
(muvelodes.ro, Fodor Sándor Netti szavai Könczei Csongor cikkében, 2008)

Eredetileg is írott szöveg:

- (19) [A Szomszédnéni főkolomposai] ők Peti, Robi és Tomi, és **az egészen** egy kis szobában laknak
(transindex.ro, *A Szomszédnéni Produkciós Iroda ismét támad*, 2002 március 7)

M-szigeti Boros Gábor: Németországban élő jogász, több lektúr szerzője, néhány az OSzK digitális könyvei között is:

- (20) –Gondoltam, hogy erre fogtok gondolni **az egészen!** – nézett végig az emberünk a család többi tagjára
(Máramarosszigeti Boros Gábor: *Eltvillei sírverem*. 189.o. Révai digitális kiadás, mek.oszk.hu)

Díjnyertes novella, a mvhelyi Látó közölte. — Nem tudtam kideríteni, a szerző saját alkotása-e, vagy korábbi (pl oral history) szövegeket montírozott-e.

- (21) “csupa jégdarabbal éltettük magunkot, azt szopogattuk, bárha ne pusztulnánk el **mind az egészen**.”
(Nagy Irén: *Szimfónia*, novella. Látó, 1992. április, III:4, lato.ro)

Közjáték: miért nem ‘szalonképes’ sok erdélyi beszélő számára az *az egészen?* Spekuláció: román hatást gyanítanak? Jelesül, a tipikusan újlatin *tot* (*toate, toți, toate*) befolyására gyanakodnak?

- (22) a. Ion a citit **toată** opera lui Joyce.
 Ion PERF-3SG read all oeuvre-FEM.SG OBL Joyce.
 ‘János elolvasta Joyce egész életművét.’
 b. Ion a citit **toate** operele lui Joyce.
 Ion PERF-3SG read all-PL.FEM work-DEF.FEM.PL OBL Joyce.
 ‘János Joyce-nak minden művét elolvasta.’
- (23) a. Ion a băut **tot** vinul.
 Ion PERF-3SG drunk all wine-DEF.MASC.SG
 ‘János megitta az egész bort’
 ‘János mind megitta a bort’
 b. Ion a băut **tot(ul)**.
 Ion PERF-3SG drunk all(-DEF.MASC.SG
 ‘János mind megitta’ v. ‘János mindent megivott’
- (24) a. **Toată** masa a fost ștersă.
 all-FEM.SG table-DEF.FEM.SG PERF-3SG been wiped-FEM.SG
 ‘Az egész asztal le lett törölve’
 b. **Toate** mesele au fost șterse
 All-FEM.PL table-DEF.FEM.PL PERF-3PL been wiped-FEM.PL
 ‘Az összes asztal le lett törölve’
 ‘Az asztalokat mind letörölték’

Megnyugtatásul: (14), a felvidéki példa. (!!!)

3 Egy diakrón tendencia

Haspelmath: Az *all* értelmezésű operátorok sok nyelvben visszavezethetők egy *teljes, egész, ép* értelmezésű melléknévre.

Latin *totus*: ‘egész’ → újlatin *tous, tutti, toți, ...* ‘all’.

- (25) a. ...cuj senatus **totam** rem publicam commiserat
 who-DAT senate whole-ACC public-ACC had.entrusted
 ‘...to whom the senate had entrusted the whole state’ (Cic.Mil. 23, 61)
 b. Pervigilat noct-es **totas**
 remain.awake night-ACC.PL whole-ACC.PL
 ‘She remains awake during entire nights’ (Plaut. Aul. 1, 1, 33)

(Haspelmath (1a–b), 365.o.)

Újlatin nyelvek: a *totus* leszármazottja többes számú főnévvel ‘mind’, ‘az összes’ jelentésben. L. a (24) példát, és a következőt.

- (26) a. **Toată** noapte-a
Egész.FEM.SG éjszaka-DEFART.FEM.SG
‘Egész éjszaka’
b. **Toate** nopt-i-le
Egész.FEM.PL éjszaka-PL-DEFART.FEM.PL
‘Minden éjszaka’
c. Nopt-i **întreg-i**
Éjszaka-PL egész-PL
‘Egész éjszakák’

Görög: ógörög *hólos* kontra újgörög *ólos* ‘mind’:

- (27) a. **hólēn** tēn hēméran
egész a nap
‘egész nap’
b. **hólous** oíkous
egész családok
‘egész családok’ (NEM ‘minden család’)
- (28) a. **óli** tí méra
egész a nap
‘egész nap’
b. **óla** tá spítia
mind a házak
‘az összes ház’

(Haspelmath 1995, (3)–(4), 365.o.)

Német, napjainkban: *ganz* (+többesszám): melléknév → ‘mind’, ‘az összes’.

- (29) a. Wer hat denn **die ganzen** Punkte hier gemalt?
Ki festette ide mindezeket a pontokat?
b. **Die ganzen** Tassen sind verschwunden!
Az összes csészének nyoma veszett!

(Haspelmath 1995, (6a–b), 366.o.)

A fordulópont Haspelmath szerint: (a melléknév/operátor többes számú alakja) többes számú főnevekkel/NP-kkel:

- (30) a. Lat. Noctes **totas** — Egész éjszakák
b. Fr. **Tous** les nuits, R. **Toate** noþtîle — Minden éjszaka.

Fordulópont a magyarban?

- (31) **Az egész** autó(k)

4 *Az egész-en-* a magyar nyelvtörténetben

4.1 Kódexek, bibliafordítások

Egész, a TESz nyomán:

1. Egészséges

- (32) De mert akoron **egez** barátok es betegek nagy vÿgasagual elnek uala
(JókK 91)

2. ép, teljes

3. összes, gesamt — kollektív entitást jelölő főnévvel!

- (33) En keddeeg azt mondom mind **egez** embõri nemzetnek kepeben... (Piry H.)

Egészlen: teljesen, egészen.

- (34) Mert nem czak tÿedet beusegest adad es cristusnak zerelmÿert **egezlen** el oztad ... (JókK 24)

Egészen:

1. egészségesen(?)

Margit elnézi a templomban a sok-sok szenvedő beteget:

- (35) halat adok az en teremtemnek ... engemet **egezen** teremtet. es mÿynd ez may napyk **egezen** fel neuelt. (MargL 30r/59)

2. teljesen, maradéktalanul

- (36) (az angyal) kezett foguan frater Bernaldot zemnek egÿ pÿllontasaban az vÿznek mas felere **egezen** uette. (JókK 19)

Levelek

- (37) Ez level adassek barthvan az **egess** tanacznak nekem vrajmnak esss somsydimnak. (1530, Tarczay János a bártfai tanácsnak' 94. levél)
- (38) a. jry ennekem mynden dolgodrolj mynd az hedervary ferench halala felolj es mynd **az eges** dolgod felol
b. mynd **egez** horwatorsagba sync ky joban tudna az fele jyrast jrnj (1533, Héderváry Lőrinc Héderváry Istvánnak' 118. levél)
- (39) (a népnek) Borokat es **eges** marhajokath elvethe (1537, Héderváry György Héderváry Istvánnak, 148. sz. l.)
- (40) (a vitatott vagyonból) farkas vram Rezedeth Belewlew ky wegjed, es Thjzthan **Egezen** lossonczj Isthwan wrannak Bjrnja Engegjed (1540, Ítéletlevél Losonczy István és Csapy Farkas perében, 201. l.)

4.2 Erdély, a XVI. sz. második felétől

Forrás: EMSztTár.

Egész, mn.

8 jelentés/értelmezés; ami itt releváns:

Ad 3: '(hiánytalan) közösségnek vett/tekintett'

- (41) a. **egy**z waros kypyben paranchiolattal hywanak mynket (Dés DLt 184)
b. Teczet eo kegmeknek **egez** warossul hogy semmy wetast (újítást) ne(m) kellene chyelekedny... (1579, Kv TanJk V/3 189b)
c. myg mynd az **egiz** nima az patociak es poliakek rizire fel ozlana (1579, Néma SzD; Told. 31/1)
d. Megh ertettek eo kgmek **eges**z varosul biro vramtol be gyelolesnek okat (1579 Kv; TanJk I/1. 404)

Ad 6: 'összes' ('gesamt', 'alle')

- (42) a. Toth Janos byrya volt mynd **az egy**z totok Jozagt (1569, Kr; Bál. 78)
b. Hallam Pocz Jstvantul nagy szoual kyaltia vlaa, hogy ... hamis az Deesi Biro, mind **az ege**z tanacziual es polgariual Egetemben (1621, Dés; DésLt 345)
c. **Az Ege**z Istallokott zekerzentt vgy Czinaltassa hogy mind Egy vegb(en) legyen (1623; Törzs. Bethlen Gábor gazd. ut.)

- (43) a. nem vgy mint annak előtte, hanem ruttyat gyalazatos azokkal, **az egész** Iffiu Mestereket illetuen [1639/1650; Kv; ÖCJk]
 b. mindnyaja(n) **az egész** Atyafiak kepekb(en) azon Testamentumnak minden részeiben contradicalnak [Kv; TJK VIII/11. 112]
 c. az szüretre hunak oda alá mind **az egész** Atyafiak [1681 Körtvélyfája MT; Bál 1]
 d. Ezek a szena Retekett nyil szerént birnak **az egēs**z falubeliekkel edgyütt [1687 Damos K; WH]
- (44) a. ittenis azonn nyavalya annyira el hatalmazott, hogy **tsaknem egész** Városi Embereink Cselédestől abban fetrengenek [1730 Kv; Ks]
 b. **az egész** véreket [rokonokat] legitime meg kinaltatta (h)ogz vegyék meg, mert ... közelebb akar magának venni (birtokot) [1733 Ap. 4 Apor Péter lev.]
 c. Ha az erdélyi főgenerális elesett, az erdélyi **egēs**z vármegyéket az fejevári főispán igazgatta harczon [1736 MetTr 411]
 d. Kereszturi Krisztina Kis Asszony vévé maga részére az mostani Curia(na)k Nap nyugot felöll valo részét **Egēs**z rajta lévő épületekkel [Náznánfv. MT; Berz. 13. IV/1]

- (45) a. Ezen eddig describált **egēs**z épületek ... alnak készülendő félben vako-
 latlan in Ruderibus [1746 Branyicska H; JHb LXXI 2. 23]
 b. **az egész** Borbándi contribuenseket ... vexállya eö kegyelme [1765 Borbánd AF; Eszt Mk Vall. 332]
- (46) a. Eö Excellencia(ja) az arrol költ Contractusunkat nékünk ki nem adja
 vagy tsak fel nem olvastatya **egēs**z Lakosaink hallottakra (1783 Mezőszokol K; I B. Bota Péter (62) jb vall.)
 b. fogattam meg Drassai Béres Bironak Gligor Jakobot tartozik minden szekerekre és Ekékre vagy **az egész** Ókrökre jó gondat viselni és visel-
 tetni (1729(?)) Drassó AF; TSb 24)
 c. Kászoni András ... meg részegedvén ... Szolga Biránkat Kapitányt és **az egész** Hivatalbélieket rutul le motskolta (1847 Kv; AsztC Lev.) Ad 7:

Egēsz hat.szó, *egēs*zben, *egēs*zen

*Egēs*z, határozószó:

1. teljesen; cu totul; (BFÁ: térben!)

- (47) az en buzamat mind **egez** uegigh az brózdaja(n) el arattuk (1635 Mv; Mv Lt 290. 46b)

2. Idő

- (48) a. semmi (eső) nem volt **egész** szent Márton napig (1580 ETA I, 35BS)
b. **egész** télig mind tartta a pestis (ETA I, 146 NSz)

Egészben

- (49) a. egy arkosnak a negyedit **egészben** beirta (1736 MetTr 366)
b. Romlásban vagyon **egészben** a kis ekléziácskában a templom (Unoka MT; ETF 107.24)

Egészen

1. mindenestül, teljesen; cu totul, în întregime; ganz;

- (50) **egeszen** 's nem csak rész szerent veszünk el (1659 Borb II Konstantinápolyi követ jel.)

2. teljesen

- (51) a. ha penig nem tselekedne **egeszen** meg vehessük rajta az tizen harmadfel forintot (1682 Sz Jk 171)
b. mind **egészen** papista az Falu a huva valo ö (1772 Köbölkút K; Bet. 6. Clara nobilis Georgii Kolosvarj conc. (53) vall.)
c. itt némellyek **egészszen** dézmalatlan vitték bé gabonájokat, némellyek pedig Csak egy részit hozták bé, (1734 Szamosfalva K; Ks 99)
d. úgy hirdetik, hogy talám az Marokházi erdők **egészszen** le vágattatván, el adodnának (1762 Dész; Ks 5. IX. 8 Haller Pál lev.)

3. teljes egésében; cu totul, integral; voll und ganz, gänzlich;

- (52) Balasi Peter allattya hogj néki Apja Az Szekerből és holmi házbeli eszközből részét **egészszen** ki nem adta (1701 Kissolyos U; Blev.)

- (53) attam egy atalog egetbort Danyilanak mind e mai napiglan se fizette ki **egeszszen** azt (Somkerék SD; JF)

4. teljességében; în totalitate; in seiner/ihrer Vollständigkeit, gänzlich;

- (54) Nemes Des Varossat **egiszszen** illető Levelek(ne)k számok ekkipen vadnak ... (17. sz. vége, Dész; DLt 509)

5. egészben, egyben; întreg (intact, BFÁ); in einem;

(55) (a leesett kő) nem maradt **egészszen**, hanem egynéhány ezer darabra szakadozott (1653 ETA I, 153–154 Nsz)

6. hiánytalanul; fără lipsă, complet; vollzählig, komplett;

(56) az orzag gülesere avagy tiszt uramek, vagy v(a)r(me)gye követi Le vigyek az Levelekett **egeszszzen** (1682 Felőr SzD; Ks 21. XVII. 12)

7. nagyon

8. végig; în întregime (BFÁ: pănă la capăt. tot pănă la ...); ganz bis;

(57) A föld széle régebben bé nyult le **egészen** a' kaszáló rétig (1799 Gyéresszentkirály TA; Ks 89)

MIKES:

(58) már el küldöttek oda, kik szállásokat foglallyanak, **az egész** bujdoso magyarok számára (25.o.)

(59) **mind egészen** 220 rab vont a gallyát (26.o.)

(60) a. **az egész** bujdoso magyarok itt vannak, kinek kinek itt vagyon el hintve a kenyere (27.o.)

b. **az egész** szállásaink a város széllyin vannak, csak egyet lépem, már a mezőn vagyok. (27.o.)

(61) **az egész** attyák azt itélék, hogy **az egész** szerzetet el kel szélyezteni. és jóságokot el kel venni, (68. o.)

Kemény Zsigmond:

(62) A kék darabontok azon osztálya, mely május 28-án a vársáncok- és kapukhoz vala rendelve, szerencséjére az udvarnak, **nem egészen egy** vidékből választatott, s tehát a sérelmek és kívánatok különböző fokozata által ingereltetett tette, csábított lázadási hajlamokra. (Gyulai Pál; 98.o.)

→ Nem az egész (had?)osztályt választották (verbuválták) ugyanarról a vidékről

→ Nem minden katona származott ugyanarról a vidékről

4.3 XXI. századi esetek

4.3.1 Csángó példák, XXI. sz.

Lészpedi gyerekek élménybeszámolója egy hargitai táborról, 2010. (rmpsz.ro — Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, csángó oktatási program és annak külön

honlapja)

- (63) szombaton **az egészen** mentünk haza (Bálint Péterke, Lészped)
- (64) Szerdán csináltunk csapatokat hat-hat gyermekből, és **az egész** csapatok tanultak, hogy ostorozzanak, húzzanak a nyílval, késeket üssék belé a földbe (Bálint Anna Júliánna, Lészped)
- (65) Szombaton elmentünk haza. Megpuszítottuk **az egészet** és mondtuk, hogy találkozunk jövőben. (Bálint Anna Júliánna, Lészped.)

Csángó Workshop, MTA NyTI (2013 március)

- (66) a. **Az egész** politikus szereti a pénz-t
The whole politician loves the money-ACC
'All politicians love money' (ÁN, File 2)
- b. **zégész** politikus-nak van autó-ja
whole politician-DAT is car-POSS.3SG
'Every politician has a car' (ÁN, File 2)
- (67) Böcsülje meg **a zégész-et**, ki-t ismer
Cherish-SUBJ-3SG pfx the whole-ACC, who-ACC know
'He should cherish and respect everyone he knows' (ÁN, File 5)
- (68) akkor oda-gyűl-t- **ek az egész**
then there-assemble-PAST-3PL the whole
'then all of them gathered there' (ÁN, File 3)
- (69) a. Egy fá-n vot **az egész** madar
One tree-SPRSSVE was the whole bird
'All the birds were in one tree' ('One tree held all the birds', ÁN, File2)
- b. **Az egész** fá-n van egy-egy madar
The whole tree-SPRESSV is one-one bird
'There is a bird in every tree' (ÁN, File2)
- (70) a. **Nem az egész-nek** vót a kez-i-be éveg
Not the whole-DAT was the hand-POSS.3SG-ILL bottle
'Not all of them had a bottle in their hands' (GyB, File2)
- b. **Nem** játsz-ott-ak **az egész-szel**, de csak **az egész**
Not play-PAST-3PL the whole-INSTR, but only the whole
egy-egy-vel.
one-one-INSTR
'They didn't play with all of them, each one of them played with only one' (ÁN, File2)

(Scenario: Every boy is playing with a ball, there is a ball no-one is playing with)

- (71) **Nem** vett **az egész** egy-egy tíz lej-t.
Not cast the whole one-one ten leu-ACC
'Not all of them gave ten lei (each)' (ÁN, File 4)
- (72) a. Három nap-ig imádkozik **az egész** család, ...?
Three day-TERM prays the whole family, ...?
'The whole family prays for three days...?' (Linguist 2)
- b. Három nap-ig imádkoz-t-unk...
Three day-TERM pray-PAST-1PL...
'We prayed for three days... ' (GyB)
- c. **Az egész-en...**
The whole-N...
'All of us... ' (ÁN; the entire exchange is from File 5)

4.3.2 Erdély, Magyarország(igen!), XX–XXI. sz.

Az idézett erdélyi példák: 1 saját gyűjtés, valamint Diószegi Anna (Kolozsvár, Hóstát) visszaemlékezései.

Saját:

- (73) (A menyem) **az egész** rokonságtól kért **egy-egy** videót.
(Útitárs a Kolozsvár–Budapest vonaton, 2018 nyara)

Diószegi:

- (74) Végre Apám elszórta **az egész** magot (55.o.)
- (75) Másnap már kimostam **az egész** fehér ruhát (111.o.)
- (76) felraktuk ott a sötétben jó magasra **az egész** murkot (187.o.)

Megszámlálható főnevek, NEM mennyiségek:

- (77) Mikor **az egész** Magyar utcai szép hóstáti házakat lebontották, ő kacagott (87.o.)
- (78) Én megmutatom **az egész** ruháinkat (96. o.)

Mai Magyarország (Halm Tamás, sz.k.)

- (79) **az egész** mindenki, **az egész** gyerekek
(4 éves, Budapesten született kisfiú; Halm Tamás közlése, 2019 jan. 19)

- (80) Az antifónát először elénekeljük mi, aztán **az egész** hív-ek
(Templomi karvezető Budapesten; magyarországi születésű; Halm Tamás
közlése, 2019 jún. 2.)

5 Változás mint kicserélődés

Az ómagyar *mind* helyét átvette az *egész* (v. valamelyik leszármazottja), kül. térbeli, temporális, skaláris kifejezéseknél.

•Változás szakaszai, fokai:

- (81) a. Idumea kiralnac tètèmit meg egètte **mend** hamuiglan (BécsiK 216)
b. & a. t̃plom **mend** földiglèn letorèttètet (BécsiK 261)

•Skála végpontja:

- (82) **mēd** ohozia fvtanac a küsdèdtol fogvā **mēd** annaggiclan (BécsiK 38)
(83) [hogy megadassék a tartozás] **mind** mentol kisseb fill'eriglen (BodK 17v)

•Térben, útvonal végéig

- (84) az ev k̃yaltassok **m̃ynd** menyorzagiglan fel hall̃yk vala. (MargL 41v)
(85) tahat az wtat **m̃ind** be vontat bíboral es barsonial **m̃ind** azenteghaziglan
(LobkowiczK 7)
(86) Evneky ruhãya nemykoron **mynd** terdig meg sarosvl vala. MargL 26v)

•Idő: Teljes intervallum(ot jelölő kifejezés):

- (87) ṽyslven **m̃ynd** az tellyes napot nag̃y aytatos s̃yralmas jmadsgaban (MargL 7r)

•Idő: intervallum kezdete

- (88) m̃ynden eztendeiben **mynd** attvl fogva. hog zent margit azzonnac jo okos-
saga volt ... (MargL, 6v)

•Idő: intervallum vége.

- (89) ezenkepen al vala **m̃ynd** ebed̃yg (MargL 5v)
(90) hanuazo zerdatvl **m̃ynd** husvet̃yk ciliciomot visel vala (MargL 21r)
(in fact, it was a belt made of porcupine hide, with quills and all)

A *mind* útvonalat, időintervallumot, skálát (és kollektív individuumot) jelölő értelmezései

a mai magyarban többnyire kövületek, zárványok. Az *egész-en-* teljesen kompatibilis ezekkel az értelmezésekkel.

⇒Két párhuzamos folyamat: a *mind* értelmezési lehetőségeinek beszűkülése és az *egész-en-* értelmezési lehetőségeinek kibővülése. Miért?

Hasonlóképpen: egy csoport német beszélő miért preferálja az operátor-*ganz-*ot, amikor ott van az *alle*?

A magyar esetben: az *egész* (megmaradó) lexikális jelentése (*ép, teljes*) jobban megfelel a szemantikai kompetenciának, ami a kollektív individuumokat, a pluralitást illeti?

6 Hol tartunk?

1. *egész-en-* + (térbeli, időbeli) hosszúságot jelölő kifejezés. Mo, Erdély, csángók. (*Egészen* karácsonyig, *egész-en-* kicsi kora óta, *egészen* Érdig, *egész* úton... Parafrazis: *all the way, all the time, until, ever since*).
2. Események végállapotának a minősítése (*egészen* bőrig ázott, *egészen* csontig soványodott).
3. *egészen* + skála két vége (‘óvodától *egészen* az egyetemig’). Mo, Erdély. Pusztán nyomatékosító funkció?
4. ‘Kollektív’ determináns v. DP: Anyagnevek, ‘absztrakt’ individuumok, kollektív individuumok (‘az egész arany’, ‘az egész város’, ‘az egész tanács’, ‘az egész család’). Mo, Erdély.
5. *Az egész*: ‘atomi’ determináns, kvantifikáló DP. (Atomi) individuumokat jelölő főnevekkel is. (‘*Az egész* csapatok’, ‘*az egész* politikus’.) Pontosabban: olyan Det v. DP, amely disztribuíhat, atomok fölött is. Mo: ??? Erdély: a XVII-XIX. századtól. Manapság: szórványosan? (Adatok?) Csángók: ma (is) — MIÓTA?
6. *Az egészen* (‘az összesen’, ‘mindnyáján’): Erdély, csángók. Mióta? Miért?

Grammatikalizációs folyamat: Mo-n biztosan az első négy szakasz. Ma is produktív.

Fontos: Mo-n is lehet determináns v. kvantor-DP.

Az 5. és a 6. szakasz: Erdélyben, a csángóknál. *Az egész* mint ‘atomi’ determináns.

Az erdélyi és csángóföldi *az egészen*: egy korábban lezajlott grammatikalizációs folyamat utolsó szakasza.

KÖSZÖNET AZ EGÉSZ HALLGATÓKNAK!

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom NYTI-beli kollegáimnak, elsősorban Marcel den Dikkennek, Kálmán Lászlónak, É.Kiss Katalinnak és Halm Tamásnak. Ugyancsak köszönettel tartozom a FULL két bírálójának.

Az itt bemutatott kutatómunka az OTKA (MGTSz2, 112057) és az NKFIH (Élvonal, 12991) anyagi támogatásával valósulhatott meg.

Források

Kódexek

Bécsi-kódex: *Bécsi Codex*. XV. sz. középső harmada. (Betűhű átirat és latin megfelelő), közlteszi: Mészöly Gedeon, Budapest, (Új Nyelvelmléktár, 1.), 1916.

Bod-kódex: *Bod-kódex*. XVI. század első negyede. Bevezetés és jegyzetek: Pusztai István, Budapest, ELTE BTK, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 [!1988]. (Régi magyar kódexek 2.)

Jókai kódex: *Jókai-kódex*. XIV-XV. század. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közlteszi: P. Balázs János, Budapest, Akadémiai, 1981. (Codices Hungarici 8.)

Levelek: Hegedűs Attila – Papp Lajos (szerk.) 1991: *Középkori leveleink 1541-ig*. Budapest. Tankönyvkiadó.

Margit-legenda: *Szent Margit élete, 1510*. A nyelvelmlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, közlteszi, P. Balázs János, Dömötör Adrienne, Pólya Katalin, bevezető: P. Balázs János, Budapest, [Magyar Nyelvtudományi Társaság], 1990.(Régi magyar kódexek, 10.)

Müncheni kódex: *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt, szerk.: NYíri Antal, Budapest, Akadémiai, 1971. (Codices Hungarici, 7.)

Piry h.: *Piry-hártya*. XV-XVI. század fordulója. Katona Lajos, szerk. Budapest, 1908. (Nyelvelmléktár 15.)

Középmagyar kor és később

TESz: Benkő Loránd, főszerk. 1967: *A magyar-nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. köt. Budapest. Akadémiai Kiadó.

- Boros: Máramarosszigeti Boros Gábor: *Eltvillei sírverem*. Révai digitális kiadás.
<http://www.mek.oszk.hu>
- Csángó Workshop at RIL–HAS, 2013: Transcripts of sessions and sound files are available at
http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/mgtsz_csango.html
- Diószegi: Diószegi Anna 2002: *Életem története. Emlékek a kolozsvári Hóstátról*. Kriterion Kolozsvár. adatbank.transindex.ro
- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (szerk. Szabó T. Attila). Az első négy kötet: Kriterion Bukarest, 1975–1984. Az *egész* és leszármazottai: II. köt., 568–572.o.
<http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html>
- Heltai Gáspár 1561: *A IESVS CHRISTVSNAC WY TESTAMENToma*. Kolozsvár.
http://omagyarkorpusz.nytud.hu/en-bible_translations.html
- Kemény Zsigmond Kemény Zsigmond: *Gyulai Pál*. Regény. (1857.) Szerkesztés, jegyzetek: Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi K., 1967. <https://mek.oszk.hu/05500/05510>
- L.Juhász: L. Juhász Ilona 2002: *Temetkezési szokások és a temető kultúra változásai a 20. században*. Rudna I. Lokális és regionális monográfiák 2. Dunaszerdahely – Komárom. Lilium Aureum Könyvkiadó.
<http://mek.oszk.hu/01800/01846/>
- Mikes: Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*. Mikes Kelemen *Összes művei*, I. köt.: *Törökországi levelek. Misszilis levelek*. Az I. kötet szerkesztője Hopp Lajos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966-1989. <https://mek.oszk.hu/09000/09000>